

Prof. dr. Pajazit NUSHI

VETËDIJA KULTURORE DHE POLITIKE E SHQIPTARËVE NË KOHËN E LIDHJES SHQIPTARE TË PRIZRENIT

Interesi shkencor për shqyrtim të çështjes prijëse të LSHP - it

Çështjet kulturore dhe politike të shqiptarëve në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit kanë qenë objekt trajtesash historike, etnologjike, sociologjike, kulturologjike dhe letrare, ku është trajtuar edhe subjektiviteti i shqiptarëve që nga gjysma e dytë shekullit tetëmbëdhjetë. Kjo është koha e “Krizës Lindore” dhe e “Lidhjes Shqiptare të Prizrenit”. Përjetimi i përvojës kulturore dhe i përvojës politike të popullit shqiptar e të popujve të tjerë në Perandorinë Otomane të asaj kohe përbëjnë dy atributet kryesore të subjektivitetit kombëtar. Përvoja kulturore duke përfshirë edhe format e zhvillimit të saj, sidomos drejtimi i procesit të mendimit në zbulimin e të së vërtetës për gjendjen e atëhershme robëruese të shqiptarëve, të shkaqeve e të pasojave të kësaj robërie i përket më tepër vetëdijes kulturore, kurse përjetimi i përvojës politike pushtuese dhe i drejtimit të procesit të mendimit në përcaktimin e formave të sundimit të vetvetes së shqiptarëve me anë të organeve

dhe institucioneve të veta ka të bëjë në rend të parë me vetëdijen politike të tyre. Në konceptimin e zhvillimit nëpërmes të kombit – shtet zhvillimi kulturor dhe politik janë bërë struktura konstituive të vetëdijes së përbashkët shoqërore. “Sheshi i lirisë mendore” të shqiptarëve në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit ka pas të bëjë me qëllim dhe përmbajtje të njëjtë të vetëdijes kulturore dhe politike, e cila ishte e përqendruar në krijimin e vendit të përbashkët e të lirë dhe të shqiptarëve të denjë për jetë të lirë dhe të barabartë me të tjerët. Qëllimi dhe përmbajtja e mendimit për zhvillim kulturor, pjesërisht edhe për zhvillim politik ishin të sinkretizuara pak a shumë deri nga gjysma e dytë e shekullit tetëmbëdhjetë. Këto u sintetizuan në një qëllim dhe përmbajtje të përbashkët pikërisht në Lidhjen Shqiptare të Prizrenit.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit duhet të konsiderohet jo vetëm faktor i organizimit dhe i zhvillimit politik e kulturor të shqiptarëve, por edhe faktor i zhvillimit të mendimit shkencor, sepse që nga gjysma e parë e shekullit nëntëmbëdhjetë, dhe më parë, shqiptarët u morën me hulumtim metodik dhe me shqyrtim sistematik të çështjes së ndërlikuar shqiptare. Mbi sistemin e argumenteve që dëshmonin prejardhjen, sistemin e vlerave sociale, gjuhën, historinë e gjeografinë dhe tiparet karakteristike antropologjike e psikologjike të shqiptarëve u vërtetua qenia, identiteti dhe integriteti i shqiptarëve, sikurse edhe e drejta e tyre për të pasur njësinë e vet politike dhe administrative – shtetërore. Baza argumentuese e këtij identiteti dhe e zhvillimit të shqiptarëve deri tash është paraqitur më tepër në kuadrin analizës së veprave të personaliteteve historike të Rilindjes Kombëtare, sidomos të Sami Frashërit, të Naim Frashërit, të Pashko Vasës, të Jeronim de Radës, të Hasan Tahsinut dhe të Jani Vretos.

Në këtë trajtesë kemi bërë përpjekje për qëmtimin e të dhënave e fakteve të këtyre mendimtarëve për identifikimin e identitetit, të integritetit dhe të drejtës së shqiptarëve për formim të njësisë së tyre politike dhe administrative – shtetërore. Në mbështetje të përpunimit të tyre synuam përcaktimin e vetive të mendimit

diskursiv dhe të modeleve të mendimit të tyre, që i kanë paraprirë unitetit dhe koherencës mendore e vepruese të shqiptarëve në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dhe pas shuarjes së saj, sikur edhe të ndikimit të mundshëm të tij në zhvillimet e mëvonshme të mendimit logjik e psikologjik ndër shqiptarët. Më në fund, interesi i theksuar i shqyrtimit të çështjes së zhvillimit të mendimit shkencor në kuadrin e shqyrtimit të përgjithshëm të vetëdijes kulturore dhe politike të tyre në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit shtrihet edhe në kohën tonë, sepse hedhë dritë në gjenezën dhe ritmin e zhvillimit të këtij mendimi ndër shqiptarët.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe mendimi shkencor

Hulumtimi i pikëpamjeve dhe i qëndrimeve të mendimtarëve shqiptarë për identitetin, integritetin dhe zhvillimin e kombit tregon se të menduarit dhe të konceptuarit e kategorive të përmendura mendore deri në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit ka mund me ekzistuar më tepër i lokalizuar në kushtet ekzistenciale të vilajeteve të ndara, por në kohën e LSHP – it procesi i mendimit u drejtua dhe u koncentrua në zhvillimin integral të tyre. Në këtë kohë energjia e vetëdijes kulturore dhe politike e shqiptarëve ishin të orientuara në rend të parë ndaj pikëpamjeve dhe qëndrimeve negative të fqinjëve për suprimim të kërkesave të Lidhjes së Prizrenit, kurse lufta kundër pushtuesit osman, edhe pse zhvillohej në të njëjtën kohë, ishte e rendit të dytë, sepse Perandoria Osmane tashmë ishte në shuarje të pamundshme për t'u ndalur. Për këtë shkak ishin bërë përgatitjet e duhura për revidim të vendimeve të Shën Stefanit dhe fillim të punimeve të Kongresit të Berlinit. Gatishmëria e mendimtarëve shqiptarë për t'i lidh në mënyrë konstruktive të arriturat e së kaluarës me të tashmet e viteve 70-ta të shekullit nëntëmbëdhjetë dhe me ardhmërinë e tyre mundësoi dallimin e koherencës konceptuale dhe zgjerimin e horizontit të mendimit për liri njerëzore dhe kombëtare.

Zhvillimi i këtillë i vetëdijes kulturore dhe politike tregon se gjurmimi dhe përhapja e së vërtetës për shqiptarët në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit ka pas të bëj me mendimin diskursiv të drejtuar dhe të përqendruar në zhvillimin e lirë të kombit të shqiptarëve përmes shtetit të vet, që synohej të krijohet. Mendimi diskursiv i këtillë në atë kohë më tepër mund t'i atribuohet vetëdijes kulturore, sepse lidhte mendimin për të përveçmen, siç ishte mendimi për ekzistencë e zhvillim të vilajeteve me mendimin e përgjithshëm, përkatësisht me mendimin e synimit kah bashkimi e zhvillimi integral i tyre, traditën me të renë, mendimin religjioz me mendimin shkencor, etj. Kjo shtrirje e mendimit diskursiv, sidomos mënyra e zhvillimit të tij, e përqendruar në zgjidhjen e çështjes shqiptare i përket mendimit shkencor. Esenca përmbajtësore dhe qëllimore e këtij mendimi ishte përcaktimi dhe argumentimi i së vërtetës, formulimi, përhapja dhe zbatimi i së vërtetës për shqiptarët e kombin shqiptar.

Theksime të përgjithshme mbi rrjedhën e mendimit për të vërtetën e kombit shqiptar

Gjurmimi i të së vërtetës për shqiptarët, sidomos rezultatet e këtij gjurmimi në fushën e traditës së urtësive popullore, të njohurive, të dokeve e zakoneve, etj. në mendimin shkencor të shqiptarëve të rilindjes u shfrytëzuan për krijim të vlerave të reja, madje, disa sosh janë vë në raport kundërshtues ndaj disa përmbajtjeve të traditës së vjetër. Në këtë rrjedhë të mendimit shkencor zakonet e shqiptarëve filluan të shpjegohen me histori të mendimit juridik nga ana e Sami Frashërit, zhvillimet gjuhësore filluan të shpjegohen me parimet e ligjet linguistike, të cilat Sami Frashëri i sistemojë në librin e tij të didaktizuar “Shkronjtore e gjuhës shqipe”, përcaktimi dhe kuptimi i vendeve të shqiptarëve u sistemuuan në konceptet e lidhjet ndërmjet tyre në veprën me tipare të karakterit shkollor “Dheshkronja” të Sami Frashërit, doket e kanonizuara filluan të shpjegohen me mendim të shkencës së etikës nga ana e Jani Vretos, vlerat estetike të krijimtarisë

letrare filluan të shpjegohen në mbështetje të parimeve të shkencës së estetikës nga ana e Jeronim de Radës, njohuritë për dukuritë shpirtërore të përshkruara në përmbajtjet e traditës së urtësive popullore dhe të përmbajtjeve të tjera të traditës së folklorit të mbledhura sidomos nga Thimi Mitko dhe të botuara në veprën “Bleta Shqiptare” filluan të interpretohen në dritën e njohurive psikologjike nga ana e Hasan Tahsinit në veprën e njohur të tij “Ilmi Ruh” – Dituri mbi shpirtin” - etj. Me paraqitjen e veprës “Psikologjia” të Hasan Tahsinit kuptimi mistik për dukuritë psikike u shpjegua me raportin organizëm – psikikë, ku truri është bartës i jetës organike e psikike. Strukturat shpirtërore të njeriut Hasan Tahsini i shpjegoi në kuadrin e teorisë së kapaciteteve mentale dhe të teorisë së paralelizmit psikofizik. Shumë prej veprave të autorëve të lartpërmendur u botuan në gjuhë të huaja për nevoja argumentuese të qenies shqiptare e zhvillimit të saj dhe patën ndikim të kufizuar në qarqet shqiptare.

Gjurmimi i zhvillimit të mendimit për të vërtetën, për veten e shqiptarëve në të kaluarën, të tashmen e atyre viteve dhe të ardhmen e tyre kishte filluar të lëshojë rrënjë shumë më herët se Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Nga njoha e gjenezës së tij dallojmë se përcaktimit të kërkesave të Lidhjes, formulimit të saktë tyre, kuptimit dhe angazhimit në zbatimin e këtyre kërkesave i ka paraprirë zhvillimi i mendimit shkencor të një numri të vogël shqiptarësh. Pohimi deklarativ i shqiptarëve të asaj kohe “ne e duam vendin tonë, por duam aq dhe ndoshta më shumë të vërtetën dhe drejtësinë” është pohim që dëshmon zhvillimin e tij. Mbi këtë bazë i gjejmë të përpunuara pikëpamjet dhe qëndrimet kryesore të Aristotelit, të Isak Njutonit, të Carls Darvinit, të Ogyst Kontit, të Rene Dekartit, të Uljem Xhejmsit, etj. për dukuritë fizike, biologjike, sociologjike e psikologjike. Veprat e botuara të Sami Frashërit, të Hasan Tahsinit, të Naim Frashërit, të Jeronim de Radës, të Jani Vretos, etj. nuk ishin riprodhim i pikëpamjeve dhe i qëndrimeve të autoriteteve të njohura shkencore, por interpretim produktiv i tyre dhe zbatim i mundshëm i disa pikëpamjeve dhe qëndrimeve në zgjidhjen praktike të çështjes shqiptare.

Shpjegimi i dukurive dhe i proceseve zhvillimore sociale, kulturore, gjuhësore, psikologjike etj. të shqiptarëve në mbështetje të rendit, të parimeve dhe të ligjeve zhvillimore i përket nivelit më të lartë të mendimit diskursiv nga ai i nivelit të përshkrimit dhe të shpjegimit popullor të pjesëve të veçanta të tij. Shpjegimi i dukurive dhe i proceseve zhvillimore të shqiptarëve sipas parimeve, ligjeve e teorive shkencore përbën lidhjen e mendimeve dhe të qëndrimeve të veçanta në një tërësi kompakte. Kjo tërësi kompakte e shpjegimit të dukurive dhe proceseve zhvillimore të shqiptarëve ka sajuar koherencën relativisht të qëndrueshme të mendimit shkencor. Në këtë koherencë mendore të rilindësve insistimi i tyre për ndryshime politike, ekonomike e socialo-kulturore filloi të mos i referohet me ngulm traditës së mendimit popullor të shqiptarëve. Tradita dhe sistemi i vlerave sociale në traditën shqiptare filloi të humbë statusin e sistemit të pikëpamjeve dhe qëndrimeve për atë që ka qenë dhe të shndërrohet në statusin e pikëpamjeve dhe të qëndrimeve për atë që duhej të bëhej në ardhmërinë e shqiptarëve. Ky ka qenë dimension i rëndësishëm i mendimit produktiv, kurse mendimi krijimtar u manifestua më tepër në krijimet letrare, sidomos në ato të Naim Frashërit.

Mendimi i përgjithshëm dhe ai shkencor i veçantë për historinë, gjeografinë, gjuhësinë, letërsinë, etnologjinë, sociologjinë e për psikologjinë, që u formësua në forma të veçanta nga ana e rilindësve kanë përbërë shtyllën kryesore të drejtimit e të angazhimit mendor të pjesëmarrësve në tubimin e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit në përpilimin e dokumenteve të Lidhjes dhe në organizimin e veprimeve sipas dokumenteve të miratuara.

Disa nga rezultatet e këtyre hulumtimeve, që janë botuar, kanë qenë të lidhura drejtpërdrejtë me përgatitjen paraprake të Lidhjes dhe kanë pas madje edhe formulimin e tyre për të vërtetën shqiptare. Të përmendi me këtë rast veprën e Pashko Vasës “E vërteta mbi Shqipërinë e Shqipëtarët” dhe veprën e Jani Vretos “Për të vërtetën dhe për të shkruarit e së vërtetës”. Në themelin e njohjes,

të përcaktimit të saktë dhe të kumtimit të së vërtetës u përpiluan edhe vepra e Sami Frashërit "Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e çdo të bëhet" dhe vepra e Jani Vretos "Apologjia", ku janë shkruar qartë të vërtetat për lidhjet e raportet ndërmjet të kaluarës, të tashmes së viteve shtatëdhjeta dhe të ardhmes së shqiptarëve, sikurse edhe mbrojtja me argumente e sistem argumentesh e gjenezës dhe e zhvillimit të shqiptarëve, të kulturës e të gjuhës, të sistemit të vlerave, të dokeve e të zakoneve, duke mos lënë anash as strukturën dhe as morfologjinë antropologjike, sikurse edhe tiparet psikologjike të tyre. Parimet dhe ligjet e mendimit për të vërtetën e kanë kontrolluar mendimin për historinë, për gjeografinë ekonomike, për strukturën e tipareve antropologjike, etike dhe psikologjike dhe integritetin karakteristik të tyre, sikurse edhe mendimin politik që duhej ndjekur deri në mëvetësinë e shqiptarëve dhe të vendit të tyre.

Një përcaktim i këtillë i shqiptarëve ka vë në sprovë konceptin e kombit si tërësi institucionesh të organizuara mbi praktikën historike të kombit e të shtetit në themelet e etikës racionaliste, të zbatimit të të drejtave dhe lirive njerëzore dhe të humanizmit në përgjithësi, koncept ky që i kishte rrënjët nga koha e Revolucionit Francez të vitit 1789. Përvoja zakonore dhe shumëshekullore e shqiptarëve tregoi të metat e këtij koncepti dhe njëkohësisht përforcojë konceptin e kombit dhe të shtetit në bazë të vullnetit për bashkim, për zhvillim dhe për sundim të lirë që ushtrohet në gjirin e një bashkësie historike të përcaktuar nga projekti i përbashkët. Projekti i këtillë ishte konceptuar në tekstin e kërkesave të Këshillit të Përgjithshëm të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Ky projekt i përbashkët ishte ngritur mbi orientimin zhvillimor të vetëdijes kulturore dhe politike dhe u bë njëkohësisht kriter vlerësues i angazhimit të shqiptarëve për zhvillimin e kombit të tyre. Realizimi i tij u pengua nga njohja e pamjaftueshme e popullit dhe e kombit shqiptar nga ana e fqinjëve dhe nxitja e popujve fqinjë, sikurse edhe angazhimi i kapaciteteve ushtarake për pushtim të tokave shqiptare, akt dhe proces ky, i cili binte në kundërshti me subjektivitetin e shqiptarëve si popull dhe

si komb. Duket paradoksal, por i besueshëm është raporti ndërmjet mungesës së alfabetit unik të shqipes dhe zhvillimit të mendimit shkencor ndër shqiptarët e atyre viteve. Ndërkaq, mungesa e alfabetit nuk i ka penguar autoritetet e përmendura të mendimit shkencor të shkruajnë të vërtetën për shqiptarët dhe vendin e historinë e tyre në gjuhën frënge, gjermane, italiane e turke.

Kriteret themelore të përcaktimit të mendimit shkencor dhe kushtrimi i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit

Dihet se kultura e përgjithshme e të menduarit shkencor ka të bëjë në dhënien e përgjigjeve të plota në tri pyetje: ç'është objekti i mendimit, përse është i atillë dhe si është zhvilluar ai objekt në atë mënyrë. Ky parim themelor i mendimit shkencor u zbatua edhe nga krerët shkencorë të shqiptarëve në trajtimin e gjendjes së përgjithshme të tyre në vitet '70 – ta të shekullit nëntëmbëdhjetë duke dhënë përshkrim të qartë për të dhe duke përcaktuar pozicionin e kësaj gjendjeje ndaj të kaluarës së tyre dhe të tjerëve. Kjo gjendje u sqarua në bazë të tërësisë së lidhjeve dhe të raporteve ndërmjet shkaqeve të sistemit feudal e pushtues nga Perandoria Osmane dhe synimeve të fqinjëve të shqiptarëve ndaj tokave të tyre. Tërësia e pikëpamjes, e koncepteve, e veprimeve dhe e lidhjeve ndërmjet tyre në vetpërcaktimin e zhvillimit të lirë të kombit përmes shtetit të vet përbën skeletin e të menduarit të udhëheqjes së shqiptarëve në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Skeleti i këtillë mendor kishte drejtim të dyanshëm: ai ishte i drejtuar në përshkrimin e dukurive dhe proceseve të jashtme dhe në shpjegimin e shkaqeve dhe të pasojave të tyre.

Në këtë kohë shqiptarët më shumë se më parë e kishin të drejtuar dhe të përqendruar mendimin e tyre logjik në vetveten. Kjo është koha e vetëdijes kolektive, kur krerët shqiptare mendonin të jepnin përgjigje përse gjendemi në këtë shkallë të ulët të zhvillimit dhe çfarë duhet bërë për të dal sa më shpejtë nga kjo gjendje. Kjo ishte

pikëpamja introspektive e kombit shqiptar, e cila në Psikologjinë e Hasan Tahsinit mori trajtën e metodës hulumtuese me kufizimet e veta.

Modelet e mendimit për liri kombëtare të shqiptarëve në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit

Meqë uniteti mendor dhe ndërveprues i shqiptarëve në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit ishte faktor esencial i ekzistencës së tyre koherenca mendore dhe vepruese e shqiptarëve të asaj kohe përcaktoi sjelljet jokonformiste dhe antikonformiste të shqiptarëve ndaj sistemit pushtues. Këta pranuan pikëpamjet dhe qëndrimet e rilindësve dhe qëndrimet më të rëndësishme prijatare të lëvizjes kombëtare për ndryshim të kësaj gjendjeje në tubimin e përbashkët të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit i normuan dhe sipas këtyre qëndrimeve të miratuara për kombin e ardhmërinë e tij kërkuan organizimin e sjelljeve dhe të veprimeve individuale dhe kolektive. Bazë e përvetësimit të normave të sjelljeve kundërshtuese të robërisë së shqiptarëve nga të huajt ishte kuptimi të së vërtetës për shqiptarët, për të kaluarën, të tashmen e viteve 70 – ta dhe të ardhmen e tyre, sikurse edhe zbatimi i tyre në raport të drejtë mendor e veprues ndaj realitetit robëruar dhe kërcënuar të lirisë nga të huajt, që duhej të angazhonte shumicën dërrmuese të të rriturve në frontin e lirisë kombëtare.

Në vetëpërkufizimin etnik e kombëtar të shqiptarëve u dalluan disa modele të mendimit kulturor dhe politik gjatë përpunimit të historisë dhe të kulturës. Mendimtarët shqiptarë të Rilindjes Kombëtare e përpunuan historinë e kulturës shqiptare dhe strukturën e vetëdijes kombëtare, që i shfaqen në forma mendore të ndryshme. Ndër këto forma dallohet modeli i mendimit analogjik, modeli i mendimit si mjet i përcaktimit të identitetit etnokulturor të tyre dhe modeli i mendimit – mjet i konkludimit për të drejtën e kombit - shtet dhe lirinë kombëtare e shtetërore të tyre.

Meqë modelet e mendimit kryejnë funksionin e njohjes së një situate, gjendjeje, procesi, etj. mendimi për ndryshimin e gjendjes politike të shqiptarëve që nga gjysma e dytë e shekullit njëzet i referohet analogjisë së ndryshimit të gjendjes robëruese të tyre me popujt e kombet e ngjashme që ishin mëvehtësuar dhe tashmë kishin statusin e shteteve të pavarura.

Në shfletimin e dokumenteve të Rilindjes Kombëtare, sikurse edhe të grupit të dokumenteve angleze, turke, ruse, etj. shpesh hasim kërkesën e shqiptarëve, ku është thënë "...ne nuk duam asgjë më tepër se që kanë popujt e tjerë"; "të drejtat tona janë të njëjta si edhe të drejtat e popujve të tjerë, prandaj edhe lufta për çlirim nga robëria është e njëjtë sikur edhe lufta e të tjerëve"; "lufta për çlirim dhe zhvillim të përbashkët nuk prek interesat e asnjë kombi tjetër", etj. Meqë situata e ngjashme ndërmjet malazezëve e Malit të Zi, e serbëve dhe e Serbisë, e rumunëve dhe e Rumanisë, e grekëve dhe e Greqisë, etj. kishin elemente të ngjashme me situatën e shqiptarëve, atëherë edhe çështja shqiptare duhej të zgjidhej në formë të ngjashme me popujt e shtetet e përmendura. Ky model i mendimit haset pak a shumë ndër shqiptarët e shtresave të vendeve të ndryshme, por është model i mendimit dominues në shtresat zejtare e fshatare.

Këtij modeli të mendimit dhe të angazhimit të shqiptarëve i kundërvihet modeli i mendimit sllav e grek, sipas të cilit ortodoksët e jugut janë grek, kurse myslimanët në veri janë turq, prandaj duke luftuar kundër sundimit turk ata synonin pushtimin e tokave të "shqiptarëve të krishterë e mysliman". Por, përmbajtja e modelit të mendimit sllav, përkatësisht serb për shqiptarët ishte në raport kontrar dhe skajshmërisht gjendej në anën e kundërt të modelit të mendimit shqiptar për kombin e shtetin e tyre. Modelin e mendimit sllav e ka formuluar, më 1913, më mirë se të tjerët akademiku Vlladan Gjorgjeviq, i cili ka thënë: "Shqiptarët nuk janë një komb, por vetëm një përzierje pa tip të përbashkët, pa gjuhë të njësuar, pa histori e pa atdhe. Ata nuk mund të konsiderohen si një komb, sepse kombi është një rezultat politik, ndërsa shqiptarët janë ende në një shkallë

kulturore parahistorike dhe nuk kanë as në cilësitë e veta dhe as në karakterin e tyre aftësi për t'u bërë element përbërës i shtetit (...) Prandaj, pavarësia e Shqipërisë ose forcimi i një shteti shqiptar më vete., është jo vetëm i pamundur, por edhe i rrezikshëm për Ballkanin dhe për Evropën mbarë”¹

Modeli i mendimit si mjet i përcaktimit të identitetit etnokulturor dhe kombëtar i shqiptarëve dallohet në krerët e lëvizjes kombëtare, përkatësisht në veprat e tyre siç janë veprat e Pashko Vasës, të Sami Frashërit, të Jeronim de Radës, të Hasan Tahsinut, të Jani Vretos, etj. Gjeneza historike e shqiptarëve, e kulturës, e gjuhës, e feve të tyre, etj. ishte model i mendimit funksional për informim dhe bindje të të huajve dhe model i mendimit angazhues të shqiptarëve për çlirim nga robëria dhe inkuadrim në rrjedhat zhvillimore të popujve dhe të kombeve të Evropës. Ky model i mendimit me funksion të dyfishtë ishte i lidhur ngushtësisht me modelin e mendimit produktiv e krijues, sipas të cilit mbi bazën e argumentuar historike, gjeografike, etnike, kulturore, gjuhësore, etike dhe psikologjike të shqiptarëve përfundohej për kombin e vetëdijen kombëtare, sipas së cilës e drejta e shqiptarëve ka sistem argumentesh për formim të kombit – shtet duke i bashkuar të gjitha vilajetet në një të vetëm dhe duke udhëhequr me zhvillim të tij vet shqiptarët. Modeli i mendimit për pavarësi të pjesëve të kombit në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit nuk është përmendur drejtpërdrejtë. Model i mendimit produktiv e krijues është më i dalluar në veprat e Sami Frashërit për shqiptarët, sidomos në veprën “Shqipëria ç’ka ka qenë, ç’është e çdo të bëhet”. Natyrisht ndërmjet këtyre modeleve të mendimit është vështirë të vëmë kufi kohor, por modelet e përmendura të mendimit kulturor dhe politik argumentojnë zhvillimin e mendimit shkencor të shqiptarëve para, gjatë dhe pas Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.

Në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit mendimi shkencor ndër shqiptarët kishte filluar të emancipohet nga mendimi i përgjithshëm

¹ VI. Georgevitch, *Les Albanais et les Grandes Puissances*, Paris, 1913, f. 225.

a filozofik, por duke i ruajtur ngushtë lidhjet dhe raportet me te. Kjo tendencë dallohet nga ndikimi i mendimit të Zhan Zhak Rusoit i shprehur në përmbajtjen e veprës “Kontrata Sociale”, nga “Organoni i Ri” i Fransis Bekonit, nga pikëpamja themelore e Rene Dekartit për raportin lëndë - frymë, nga pikëpamjet iluministe të Volterit, etj. në mendimin e rilindësve. Samiu enciklopedist, por edhe i shkencës së gjuhësisë, i historisë së përgjithshme dhe i asaj kombëtare, i gjeografisë së përgjithshme e i dheshkronjës së tokave shqiptare., etj., Pashko Vasa, i njohur në mendimin e historisë së përgjithshme e të publicistikës, u bë i njohur në historinë kombëtare dhe në historinë e letërsisë shqiptare, Hasan Tahsini studiues i filozofisë, por edhe i mendimit matematik, të astronomisë, të fizikës e të psikologjisë, Jeronim de Rada krijues letrar në baza të iluminizmit të përgjithshëm, por edhe studiues i estetikës dhe i historisë kombëtare, Jani Vreto – mendimtar për të përgjithshmen, që e sistemoi në veprën “Për gjithëçishten”, por edhe i etikës, ku mendimet dhe qëndrimet e tija i sistemojë në veprën “Mirëvetija”.

Në koherencën e mendimit të përbashkët dhe të zhvillimit të tij dallohet lidhja e mendimeve të përgjithshme dhe të veçanta të tyre me mendimet e kondenzuara popullore të shprehura posaçërisht në urtësitë popullore shqiptare dhe në format e tjera krijuese popullore, që i kanë paraprirë koherencës së mendimit të mbështetur në metoda hulumtuese. Këtu dallojmë lidhjen e mendimeve përgjithësuese popullore për të vërtetën e gënjeshtërën me lëndën e logjikës e të psikologjisë, të mendimeve përgjithësuese për të drejtën e të padrejtën të kodifikuar në tekstet kanunare me disiplinat juridike, të mirën e të keqën zakonore me lëndën e etikës dhe lidhjen e mendimeve për të bukurën e të shëmtuarën me lëndën e estetikës.

Në procesin e emancipimit të mendimit shkencor nga mendimi i përgjithshëm filozofik dallojmë elemente lidhëse të zhvillimeve të përgjithshme të mendimit e të parimeve të tij në fusha të ndryshme të mendimit shkencor me mendimin shkencor të zbatuar në studimet shqiptare të fushave të ndryshme. Në këtë proces të koherencës së

mendimit shkencor ndër studiuesit shqiptarët dallohet veçoria e mendimit konvergjent e divergjent jo vetëm për një fushë hulumtuese, por për disa disiplina shkencore, që ka karakterizuar edhe të tjerët ku më pak e ku më shumë në fund të shekullit tetëmbëdhjetë. Koherenca e mendimit shkencor të shqiptarëve të kohës së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dallohet sidomos në lidhjen e mendimit teorik me nevojat aktuale të vendit dhe me zbatimin e tij në zgjidhje të çështjeve madhore, qysh ishte çlirimi i shqiptarëve nga robëria e pushtuesit dhe krijimi i kombit – shtet.

Për çështjen shqiptare dhe zgjidhjen e saj Lidhja Shqiptare e Prizrenit u bë qendër e unitetit dhe e veprimeve të përbashkëta të shqiptarëve. Lidhja Shqiptare e Prizrenit bëri sintezën e përgjithësimeve më të rëndësishme shkencore për çështjen shqiptare duke e nënkuptuar këtë sintezë në kuadrin e synimeve arsimore e kulturore dhe njëkohësisht hapi shtigje të reja për zhvillim të këtij mendimi në horizonte më të gjera të rrjedhave të këtij mendimi.

Përfundim

Mendimi shkencor në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit vijëzohet në mënyrë të qartë dhe prodhon pikëpamje dhe qëndrime të reja në planin intelektual, emocional dhe veprues. Në planin intelektual dallohet orientimi i mendimit shkencor për të vërtetën intencionale të përbashkët për jetë të lirë dhe mënyrën e arritjes së këtij qëllimi nëpërmes të zhvillimit të arsimit e kulturës në gjuhën shqipe, të përhapjes së kësaj të vërtete dhe të angazhimit të organizuar për realizim të saj duke luftuar për krijim të shtetit – komb në kushtet dhe në raportet e ndërlikuara politike të fuqive të mëdha dhe të fqinjëve ndaj shqiptarëve dhe tokave të tyre. Në rrafshin emocional u ravijëzua dashuria për atdhe e komb me fillesat e zhvillimit të dashurisë për shtetin – komb. Në planin veprues filloi organizimi i aktiviteteve të përbashkëta për realizim të qëndrimeve të Këshillit të Përgjithshëm të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.

Mendimi shkencor bëhej gjithnjë e më i rëndësishëm për atë që ky merrej në rend të parë me zhvillimin e përbashkët politik, ekonomik, administrativ dhe socialokulturor të kombit shqiptar dhe të gjuhës së tij. Për këtë shtrirje të mendimit shkencor dhe koncentrim të tij në zgjidhje praktike të çështjes shqiptare Lidhja Shqiptare e Prizrenit duhet konsideruar faktor i konsolidimit dhe zhvillimit të mendimit shkencor ndër shqiptarë. Kjo është arritja më e vlefshme e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit në shekullin nëntëmbëdhjetë.

Organizata e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit vendosi pushtetin e mendimit shkencor ndaj zhvillimeve integruese të popullit dhe të kombit shqiptar. Në pushtetin e mendimit shkencor të asaj kohe zbatimi i tij praktik në proceset e përgjithshme integruese kishte rëndësi të veçantë.

Në mbështetje të zhvillimit të mendimit shkencor u parapam themelimi i institucioneve arsimore – edukative të të gjitha niveleve e tipave në gjuhën shqipe duke përfshirë edhe themelimin e dy universiteteve dhe të një akademie shkencore.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit hapi shtigje të zhvillimit të formave të mendimit produktiv e krijues duke iu bashkangjitur rrjedhave të përgjithshme të mendimit bashkëkohor dhe duke vë këtë model mendor në pozitë edhe sot aktive të kundërshtimit argumentues të paragjykimëve për shqiptarët dhe kombin shqiptar.

Kundërshtitë më të mëdha për kombin dhe shtetin e shqiptarëve ngelën në rrafshin e mendimit akademik ndërmjet shqiptarëve dhe serbëve. Me gjithë se shteti – komb nuk mund të mendohet më siç është menduar në shekullin nëntëmbëdhjetë, raporti i dikurshëm i modelit të mendimit serb për pamundësinë e forcimit të një shteti shqiptar dhe rreziku nga ai për Ballkanin dhe Evropën është aktual edhe sot për mendimin akademik dhe për politikën zyrtare të Serbisë. Këtij raporti mendimi akademik shqiptar dhe politika zyrtare shqiptare i përgjigjet me modelin e mendimit produktiv e krijues për format më të përshtatshme të sundimit të vetvetes nga ana e shqiptarëve dhe për zotërimin e sfidave teorike e praktike ndaj lirisë, bashkimit dhe ndaj integriteteve të përgjithshme politiko - ekonomike.

Prof. dr. Pajazit NUSHI

SUMMARY

THE CULTURAL AND POLITICAL AWARENESS OF THE ALBANIANS AT THE TIME OF THE ALBANIAN LEAGUE OF PRIZREN

The scientific point of view at the time of the Albanian League of Prizren is clearly outlined and creates new outlooks in the intellectual, emotional as well as the plan of action. In the intellectual plan, one can distinguish the development of the scientific thought on the truth, which is common for free life and the accomplishment of this goal through the development of education and culture in Albanian language, the spread of this truth and the organized efforts to create the nation state under the complicated political relations and conditions between big powers and between Albanians and their neighbours. In the emotional plan, the love for the country and the nation became one with the genesis of the love for the nation state. Regarding the plan of action, the organization of activities for the realization of the objectives of the General Council of the Albanian League of Prizren began.

The scientific point of view was gaining greater importance (it primarily dealt with the political, economic, administrative, social-cultural development of the Albanian nation and its language). The Albanian League of Prizren must be considered a factor in the consolidation and development of the scientific point of view among the Albanians. This is one of the most important achievements of the Albanian League of Prizren in XIX century.

The organisation of the Albanian League of Prizren gave power to the scientific thought comparing to the integration of the Albanian people and nation. Within this power, its practical application in the overall integrating processes was important.

In support of the development of scientific thoughts the establishment of different educational institutions in the Albanian language was envisaged, including the establishment of two universities and an academy of sciences.

The Albanian League of Prizren opened new paths for the development of the creative thought by joining modern thought and by putting the latter into position acting against prejudices about the Albanians and the Albanian nation.

The greatest opposition for the Albanian nation and state remained the academic thought between Albanians and Serbs. Despite the fact that the nation state cannot be viewed any longer as it was viewed in XIX century the stance that an Albanian state poses a threat to the Balkans and Europe still prevails in the academic point of view and the official policy of Serbia. The Albanians respond to this model of thinking by applying the most appropriate forms of rule over themselves, and embracing theoretical and practical challenges regarding freedom, union and political and economic integration